

Occo Mahabad: Dîroka Çapxaneyên Kurdan

Çapxaneya pêşî li Ewropayê di sala 1450an de ji aliyê **Johannes Gutenberg** tê avakirin.[1] Di dîrokê de çapxaneya ewilî ya Kurdan **Çapxaneya Cerîdeyî Kurdistan** e ku li Qahireyê hatiye damezrandin. **Rojnameya Kurdistanê** ku bi hewldanên şexsî yên **Mîqdat Mîthad Bedirxan** ve di sala 1898an de derdiket li vê çapxaneyê dihat çapkirin.[2] Mîqdat Mîthad Bedirxan kurê Bedirxan Beg û birayê Emîn Alî Bedirxan e. Rojnameya Kurdistanê ji sala 1898ê heta 1902yê bi tevahî 31 hejmar derdikeve.

Di sala 1876an de di welatê Osmanî de **Pergala Meşrûti** tê îlankirin. Ev pêvajoya Meşrûtiyetê heta sala 1920an dewam kir. Bi destpêkirina Meşrûtiyetê derbirîna azadiya fikr û ramanan de pêngavên girîng tên avêtin. Her millet li gorî fikrên xwe yên siyasî û neteweyî gellek “Cemiyet û Rêxistinên” cuda damezrandin û ji bo armancên xwe dest bi avakirin û weşandina rojname û kovarên fikrî, edebî, çandî, civakî, hûnerî kirin.

Di dewleta Osmanî de li Kurdistanê çend heb çapxane hatine vekirin lê ev çapxaneyan ne bi zimanê Kurdî, bi zimanê Osmanî berhem çap dikirin. Di sala 1856an de li Erziromê, di sala 1865an de li Bedlisê, di sala 1868an de li Diyarbekirê, di sala 1889an de li Wanê çapxane tên avakirin.[3]

Di Împaratoriya Osmaniyan de çapxaneya ewilî di sala 1493yan de ji aliyê birayên **David û Samuel İbn Nahmias** ve tên damezrandin.[4] Çapxaneya Ermeniyan di sala 1567an de ji aliyê **Apkar Tibîr**[5] ve li Stenbolê, ya Tirkan di sala 1727'an de ji aliyê **İbrahim Muteferrika**[6] ve tê damezrandin.

Di Împaratoriya Osmanî de çapxaneya ewilî ya Kurdan di sala 1908an de ji aliyê **Kurdîzade Ehmed Ramîz û Xefîl Xeyalî**[7] ve li Stenbolê tê damezrandin. Ehmed Ramîz ji navçeya Licêya Diyarbekirê ye her weha damezirêner û xebatkarekî Cemiyeta Azmê Qewî ya Kurdistanê (CAQK) bûye. Ev cemiyet di sala 1900î de, bi serokatiya Fikrî Efendiyê Dîyarbekirî hatibû damezrandin. **Ehmed Ramîz** di vê çapxaneyê de nêzikî 60 pirtûkan çap dîke lê serboriya wî ya çapdêriyê di sala 1905an de li Misrê dest pê dîke. Ew ji bo ku pirtûkên Kurdî biweşîne çapxaneyekê bi navê ‘Sadel Ekrad’ dadimezirîne. Di vê çapxaneyê de Mewlûda Nebî ya Mele Ehmedê Bateyî çap dîke. Piştî ku di sala 24ê tîrmeha 1908an de bi îlankirina Meşrûtiyetê vedigere Stenbolê bi navê Amîdî çapxaneyek ava dîke. Ew çapxane, çapxaneya ewilî ya Kurdan e ku di Împaratoriya Osmanî de hatiye damezrandin.

Di sala 1910an de **Çapxaneya Diyarbekirê** (Matbaa-i Amedi) li Stenbolê tê avakirin. Di vê çapxaneyê de pirtûkên Kurdî jî dihatin çapkirin. Piştî çapxaneya Kurdistanê, li Qahireyê di sala 1911an de **Metbaa Kûrdistana İlmîyye** ji aliyê **Ferecullâh Zeki el-Kurdî** ve tê damezrandin.[8]

Di heman salan de **Dr. Evdila Cevdet û Abdurrahman Bedirxan** dixwazin li Swîsrê çapxaneyek ava bikin lê ji ber zext û zordariyên dewleta Osmanî, rêveberên Swîsrê nahêlin çapxane bê damezrandin.[9]

Di Împaratoriya Osmanî de çapxaneya ewilî ya Kurdan di sala 1908an de ji aliyê **Kurdîzade Ehmed Ramîz û Xefîl Xeyalî**[10] ve li Stenbolê tê avakirin lê di axa Kurdistanê de çapxaneya pêşî ya Kurdan ku bi zimanê Kurdî weşana xwe dikir li Diyarbekirê ji aliyê **Ekrem**

Cemil Paşa ve di sala 1918an de tê damezrandin. Ekrem Cemîl Paşa yek ji damezrînerê **Cemiyeta Tealiya Kurd** bû. **Rojnameya Gazî** ku di sala 1919an de li Diyarbekirê tê derxistin di vê çapxaneyê de hatiye çapkirin.[11]

Hisên Hûznî Mûkriyanî ji bo bilindkirin û pêşxistina jiyana neteweyî ya Kurdan di sala 1914an de diçe Elmanyayê bi bihaya 150 lîreya Osmanî makîneyeke çapê dikire û piştî salekê di sala 1915an de li Helebê çapxaneyek vedike.

Desthilatdarên wê çaxê naxwazin Mûkriyanî çapxaneyê bixebitîne, gellek zehmetiyên mezin derdixin pêşî wî, ji ber vê sedemê bi mecbûrî çapxaneyê bar dike Rewandizê. **Mûkriyanî** di heman salê de pirtûka Mem û Zîn ya Ehmedê Xanî ji bo xwendevanên Kurd çap dike. Ev çapxane heta sala 1925an xebatên xwe didomîne. Di vê çapxanê de kovarên wekî **Zarî Kurmancî, Çiyayê Kurmanc, Botan, Diyarbekir, Soran** hatine weşandin. Hûznî Mûkriyanî di sala 1947an de li Bexdayê dimire. Piştî mirina Hûznî, çapxaneyê birayê wî **Gîw Mûkriyanî** dixebitîne.[12] **Gîw Mûkriyanî** navê çapxaneyê diguherîne dike **Çapxaneyî Kurdistan**, hemû alav û amûrên çapkirinê ji Rewandizê bar dike Hewlerê, çapxaneyê heta dema mirina xwe ya li sala 1977ê li wir dide xebitandinê.

Di navbera salên 1920an û 1926an Kurdistanê Başur bi destê Îngilîzan tê dagirkirin. Îngilîzan di vê navberê de 16 dibistanên Kurdî vedikin û ji bo perwerdekirina zarokên Kurdan 44 mamoste tayîn dikin. Di vê demê de ji aliyê rêveberên Îngilîzan ve çapxaneyek li Silêmaniyê tê damezrandin. Di vê çapxaneyê de 14 hejmarên Rojnameya Bangî Kurdistan, 118 hejmarên rojnameya Pêşkewtin, 16 hejmarên Rojî Kurdistan û 6 pirtûkên curecure tînan weşandin.[13]

Komara Kurdistanê ya li Mahabadê di sala 22'yê Çileyê 1946an de bi piştgiriya dewleta Yekîtiya Sovyetê tê damezrandin. Jiyana komarê bi qasî salekê didome. Di vê dema kurt de ji bo perwerde û geşkirina xelkê komarê bi destekên Yekîtiya Sovyetê bi navê **Çapxaneya Kurdistanê** çapxaneyek tê damezrandin. Di vê çapxaneyê de kovar û rojnameyên bi navê **Kurdistan, Gelawiz, Helale, Hawar, Hawarî Niştiman, Hawarî Kurd** tînan çapkirin û weşandin.[14]

Rojnameya Kurdistanê weşana fermî ya Komara Kurdistanê bû û ji aliyê komîteya navendî ve di heftekê de du caran bi 500 an jî 1000 nishe dihat çapkirin û belavkirin. Tê de mijarên siyasî, çandî, civakî û edebî cih digirtin. Edîtorê kovarê Saîd Muhammed Hamîdî bû.[15]

Tiştê herî balkêş ew e ku di dîroka gelê Kurd de yekemîn kovara zarokan ya bi navê **"Gîrrûgalî Mindalanî Kurd"** li Komara Kurdistanê tê weşandin. Qadîrî Muderrisî berpirsiyarê wê kovarê bûye. Di van herdu hejmaran de çend dersên ziman, coğrafya û behsên din tê de belav kirine. Li ser rûpela yekemîn a "Gîrrûgalî Mindalanî Kurd" wêneyê Selaheddînê Eyyubî hatiye weşandin.[16] Kovar û rojnameyên ku li komarê dihatin weşandin ji bo Kurdistanê Başur jî dihatin şandin. Xelkê Başurê heta têkçûn û hilweşandina Komara Kurdistanê ew weşanên çapbûyî dixwendin. **Çapxaneya Kurdistanê** heta hilweşîna Komara Kurdistanê xebatên xwe bê navber didomîne.

Bi damezrandina dewleta Sovyetê ve, Kurdên ku li vî welatî dijîn jî wekî milletên din kêmkirî zêde gihîştine mafên xwe yê rewa. Pergala Sosyalîst ji bo bilindkirin û geşkirina zimanê kêmkirî çapxaneyan vedike û dixê meriyetê. Li Erîvana Ermenistanê di sala 1921an de çapxaneya dewletê tê avakirin lê divê xwendevanan bizanibin ku ev çapxane ne ya Kurdan bû ya dewletê bû. Di vê çapxaneyê de pîrr pirtûkên Kurdî tînan çapkirin û belavkirin. Bi saya pergala Sosyalîst, Kurdên Qefqasyayê di dibistanan de bi zimanê xwe perwerde didîtin. Wekî

Ermenîstanê, li Gurcistan, Azerbeycan û welatên din yê Yekîtiya Sovyetan de çapxane hatin damezrandin. Her millet ji wan çapxaneyan feyde didît û bi zimanê xwe pirtûk diweşandin.

Divê baş bê fêmkirin ku armancên çapxaneyên pêşî yê Kurdan ne karê bazirganî bû. Armanca sereke pêşxistina bîreweriya neteweyî ya milleta Kurd bû. Damezrînerên pêşî kesên îdealîst bûn, bi tenê dixwestin ku Kurd jî wekî milletên din xwedî rolek be di cîhanê de. Ji ber vê sedemê girîngiyê didan perwerde û xebatên çandî. Bi vê minasebetê bi rêxistinî hereket kirine, berî her tiştî cemiyet û komeleyên xwe damezrandine, ji bo fêmkirin û geşkirina hestên neteweyî rojname û kovarên siyasî, civakî û çandî çap kirine da ku civata Kurd jî azadiya xwe bi dest bixe.

Di roja me de karê çapxaneyê êdî bûye karekî ticarî, lewma li her çar parçeyên Kurdistanê gellek çapxaneyên Kurdan hatine saz kirin. Ji xêncî çapxaneyên Kurdan hûn dikarin bi pereyên xwe li çapxaneyên milletên din, weşanên xwe çap bikin.

ÇAVKANÎ:

[1] *Cornelia Schneider, Mainzer Drucker – Drucken in Mainz, r. 208, Mainz Belediyesi Yayınları, Mainz 2000.*

[2] *M. Şükrü Hanioğlu, Bir Siyasî Düşünür Olarak Dr. Abdullâh Cevdet ve Dönemi, r. 111, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1981.*

[3] Hassanpour A. (2005). Kürdistan’da Milliyetçilik ve Dil. İstanbul: Avesta Yayınları. r.277.

[4] Naim Güteryüz, Türk Yahudileri Tarihi-1, Gözlem Basın ve Yayın Aş, 1993, r.124-125.

[5] Ermeni Matbaacılık Tarihi, Birsamanlar Yayıncılık, Kévorkian, 1999, r.174.

[6] Niyazi Berkes, "İlk Türk Matbaası Kurucusunun Dini ve Fikri Kimliği", Belleten, Cilt XXVI, Sayı 104 - Ekim 1962.

[7] Malmisanij, M. (1986). *Yüzyılımızın Başında Kürt Milliyetçiliği ve Dr. Abdullâh Cevdet.* Stockholm: Jîna Nû Yayınları. r.85.

[8] Malmisanij, h.b., r.85.

[9] Hanioğlu, M. Ş. (1981). *Bir Siyasî Düşünür Olarak Dr. Abdullâh Cevdet ve Dönemi.* İstanbul: Üçdal Neşriyat. r.111.

[10] Malmisanij, M. (1986). *Yüzyılımızın Başında Kürt Milliyetçiliği ve Dr. Abdullâh Cevdet.* Stockholm: Jîna Nû Yayınları. r.85.

[11] Cemilpaşa, E. (1992). *Muhtasar Hayatım: Kemalizm’e Karşı Kürt Aydınının Mücadelesinden Bir Yaprak.* Ankara: Beybun Yayınları.

[12] Celile Celil, *Kürt Aydınlanması, Avesta Yayınları, İstanbul, 2000, r.93-94.*

[13] Amir Hassanpour, Kürdistan'da Milliyetçilik ve Dil, r.193,194,195, Weşanên Avesta, 2005.

[14] William Aegleton Jr., Wehabad Kürt Cumhuriyeti 1946, r.236, Komkar Yayinlari.

[15] Marziye Mammedli, İran Kürtleri (23.12.1946 Tarihli Sovyet Raporuna Göre), r.16.

[16] Dr. K. Mezher Ehmed, Çend Rûpel ji Dîroka Gelê Kurd, Çap û Weşanxana APEC, r.132.

E mail: occomahabad@gmail.com

Web Site: <https://www.occomahabad.com.tr/>